

FRAŞERLİ MEHDÎ'YE GÖRE MANEVÎ ŞAHISLAR ve TABİİYETLERİ MESELESİ

The Patronage or Nationality issue of Legal Entities According to Mehdi Bey Frashër

*Mehmet CANATAR**

Osmanlı Sicil kayıtlarına göre; Fraşerli Mehmed Mehdî Bey, Meçova kazası kaymakamı Râgıb Bey'in oğludur. 1289/1873 senesinde Yanya vilayeti dâhilinde bulunan "Frarşar" karyesinde doğmuş, Temmuz 1893'te Manastır İdâdisi'den, Temmuz 1897'de Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'den mezun olmuştur.

Eylül 1897'de Cezâyir-i Bahr-i Sefîd vilayeti maiyet memurluğuna getirilmiş, mevcut görevine ilaveten Ekim 1897'den itibaren bir yıl Rodos'ta Süleymaniye Medresesi Tarih, Hendese, Cebir, Malûmat-ı fenniye ve Usûl-i defterî dersleri muallimliği yapmış, daha sonra Kerpe kazası kaymakam vekilliği ve Kaşot kaymakam vekilliği görevlerinde bulunmuştur.

1901'te Manastır vilayetinde Peklin, 1903'te Ohri, 1906 yılında Darıdere ve Çorlu, Mayıs 1908'de Lüleburgaz kaymakamlıklarına getirilmiştir.

Mehdî Bey, Eylül 1908'de Seniçe sancağı, hemen akabinde Ocak 1909'da Siroz, aynı yıl Ekim'inde ise becayiş suretiyle Canik mutasarrıflığına naklen ve son olarak, Haziran 1911'de Kudüs mutasarrıflığına getirilmiştir.

Fraşerli Mehdî'nin, Balkan savaşları neticesinde Eylül 1912'de Arnavutluk otonomi elde ettikten bir süre sonra Arnavutluğa geçtiği

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü

anlaşılmakta ve orada bakanlık gibi pek çok faaliyet dışında Arnavutluk Başbakanı olarak da görev yaptığı bilinmektedir.

Fraşerli Mehdî'ye göre; “şahs-ı ma'nevî ta'biri fikh-ı şerîfde mevcûd olmadığı” gibi “kavânîn ve nizâmât-ı Osmâniyyede de nazar-ı i'tibâra alınmamıştır”. Yine bu konu hakkında ahkâm vaz' edilmemiş ve “bu mes'ele-i mühimme hukûk-ı Osmâniyyede meskûtun-anh bırakılmıştır”.

İslam hukukunda mevcut olmayan, Osmanlı kanun ve nizamâtında ise nazar-ı itibara alınmamış olan “şahs-ı ma'nevî” tabiri ve bunların tabiiyetleri meselesiyle ilgili ilk kapsamlı deneme kanaatimizce Fraşerli Mehdî tarafından yapılmıştır.

Fraşerli Mehdî'ye¹ göre; kanun veya ahidnâmelerden kaynaklanmayan mahmîlik sıfatı, bir suiistimâl neticesi olarak teessüs etmiş olup, mahmî unvanının tamamen yabancılara teşbih edilmesi doğru değildir. Ona göre, mahmîliğin neden ibaret olduğu, ne zaman ortaya çıkıp ne suretle inkişaf ve inhiraf ettiği, vasıfları, ayırt edici nitelikleri, bu sınıfta mahsus hukuk ve vazifelerin neden ibaret olduğu ve bu sıfatı kimlerin hâiz olduğu hiçbir yerde sarâhaten zikredilmemiştir².

Yine ona göre; “eşhâs-ı ma'nevîyyenin memâlik-i Osmâniyyede ta'yîn-i tâbi'iyetleri halli en ziyâde müşkil mes'âl-i hukûkiyye”dir. Avrupa'ya göre Osmanlı ülkesinde çok daha büyük müşkilat teşkil eden bu meselede Fraşerli Mehdî, “Avrupa nazariyyât-ı hukûkiyyesiyle buna dâ'ir memâlik-i Osmâniyyede mer'î olan te'âmülât nazar-ı dikkate alınarak” bir çözüm yolu bulmaya çalışmaktadır.

¹ Fraşerli Mehdî ve adı geçen eserinin tanıtım ve değerlendirilmesi için bkz. Mehmet Canatar, “Kapitülasyonlar Hakkında Unutulmuş Bir Eser: Fraşerli Mehdî, İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Tatbikât-ı Hâzırası”, **Diyanet İlmî Dergi Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümü Özel Sayı**, cilt: 35, sayı: 1, Ocak-Şubat-Mart 1999, s. 97-116; a.mlf., “Mehmed Mehdi Bey of Frasher and His Work”, **Second International Symposium on Islamic Civilisation in the Balkans Tirana, Albania, 4-7 December 2003 Abstracts**, İstanbul 2003, p. 12; a.mlf., “Fraşerli Mehmed Mehdi Bey ve Eseri”, **Balkanlar'da İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003**, İstanbul 2006, s. 503-512.

² Fraşerli Mehdî'nin bu konudaki değerlendirmeleri için bkz. Mehmet Canatar, “Mahmîlik ve Mahmîler Hakkında Fraşerli Mehdî'nin Değerlendirmeleri”, **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan**, Editör: Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul 2006, s. 285-307.

Fraşerli Mehdi açısından, eserin yazıldığı sıralarda, yeniden tanzim olunmak üzere olan Ticaret Kanunnamesi açısından en önemli hususlardan biri, eşhâs-ı ma'neviyye çerçevesinde mühim bir yer işğâl eden ve ülkenin iktisadi vaziyetine tesiri çok büyük olan “şirketlerin türleri” hususudur.

Nitekim Osmanlı ülkesinde muhtelif ecnebi mahkemelerinin bulunması hasebiyle “tayin-i salahiyet”, tâbiyyetin temyizine bağlı olan bir husustur.

Bu bildiride, Türk Hukuk Tarihi açısından, yukarıda belirtilen hususlar çerçevesinde, daha önce tanıtımını yapmış olduğumuz Fraşerli Mehdi'nin *İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Tatbikât-ı Hâzırası*³ adını taşıyan eserinde 52-70. sayfalar arasında yer alan bilgi ve değerlendirmelerin yararlı olacağı kanaatini taşımaktayız⁴.

Bu yüzden, birinci aşamada yukarıda belirtilen sayfalar arasındaki metni “Transkribe Edilmiş Asıl Metin” başlığı altında eserin orijinal baskısında mevcut düzene riayet etmek suretiyle yeni Türk alfabesine çevirerek verdikten sonra, ikinci aşamada yine belirtilen sayfalar aralığındaki bilgileri sadeleştirilmiş bir özet olarak “Sadeleştirilmiş Özet Metin” başlığı altında bundan sonra bu çerçevede çalışma yapacaklara bir zemin oluşturmak açısından gerekli görmekteyiz.

Metnin verilisinde tarafımızdan yapılan düzeltmeler ve sayfa numaraları orijinal metindeki sayfanın bitiş yeri itibarıyla “[]” içerisinde belirtilecek, kimi hususlar ise dipnot ile işaret edilecektir.

³ Canik Mutasarrıfı Fraşerli Mehdi, *İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Tatbikât-ı Hâzırası*, Matba'a-i Cemil, Samsun 1325, [V]+371+[V] s.

⁴ Bu eserin Latin harflerine çevirilerek basılmış hali için bkz.: Mehdi Fraşerli, **Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Uygulanması (İmtiyâzât-ı Ecnebiyyenin Tatbikât-ı Hâzırası)**, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Fahrettin Tızlak, Fakülte Kitabevi, 1. Baskı: Şubat 2008, Isparta 2008. Bildiride ele alınan “Eşhas-ı maneviyye” başlığı ile başlayan kısım, söz konusu Tızlak neşrinde s. 57-72 arasında yer almaktadır. Bu bildiride ortaya konan metin, yıllar önce tarafımızdan yapılmış olan çeviri olup F. Tızlak tarafından yapılmış olan çeviri metni bildiri metninde kullanılmamıştır.

Trankribe Edilmiş Asıl Metin

Eşhâs-ı Ma'neviyye

Şimdiye kadar ale>l-ıtlâk eşhâs ve efrâddan bunların sıfat-ı tâbî'iyetleriyle mahmîyetlerinden ve bu evsâfın sûret-i iktisâb ve ziyâ'larından bahs eyledik. Hâlbuki evâmir ve nevâhî-i kânûniyye ile efrâd mükellef olduğu gibi hukûk nazarında eşhâs-ı ma'neviyyeden ma'dûd olan hey>etler meselâ şirket cem'iyet ve mü>esseseler de mürekkeb oldukları efrâddan büsbütün başka ve sırf hey>etin hüviyyet-i ma'neviyyesi i'tibârıyla bir takım hukûka mazhar ve vazâ>ifile mükellef ve mes>ûldürler. Binâ'en-aleyh efrâd-ı âdiyyenin ta'yîn-i tâbî'iyeti elzem olduğu gibi eşhâs-ı ma'neviyyenin de temyîz-i tâbî'iyetleri zarûridir. Ancak şahs-ı ma'nevî ta'bîri fikh-ı şerîfde mevcûd olmadığı gibi kavânîn ve nizâmât-ı Osmâniyyede de nazar-ı i'tibâra alınmamış ve medeniyyet-i hâzıra mukteziyâtından olarak günden güne tevessü' ve bir ehemmiyyet-i azîme iktisâb eden eşhâs-ı ma'neviyye hakkında ahkâm vaz' edilmemiş ve bu mes'ele-i mühimme hukûk-ı Osmâniyyede meskûtun-anh bırakılmışdır. Yalnız i'lân-ı Meşrûtiyyetden sonra neşr olunan Cem'iyetler Kânûnu'nda ilk def'a olmak üzere eşhâs-ı ma'neviyyeden ma'dûd olan cem'iyetler hakkında ahkâm vaz' edilmişdir. Binâ'en-aleyh eşhâs-ı ma'neviyyenin memâlik-i Osmâniyyede ta'yîn-i tâbî'iyetleri halli en ziyâde müşkil mesâ'il-i hukûkiyye sırasına girmiştir. Gerçi eşhâs-ı ma'neviyyenin tâbî'iyetleri [52] Avrupada da ihtilâfât ve müşkilâtдан âzâde kalmamış ise de gerek kavânîn ve nizâmât ve gerek uhûd ve mukâvelâtda meskûtun-anh bırakılan mes'ele-i mezkûre bizde daha ziyâde düçâr-ı müşkilât olmaktadır. Ma'a-mâ-fih şu zamân-ı teceddüdde mes'ele-i mezkûre hakkında ihtiyâr-ı sükût câ'iz görülmemiş ve bu husûsda Avrupa nazariyyât-ı hukûkiyyesiyle buna dâ'ir memâlik-i Osmâniyyede mer'î olan te'âmülât nazar-ı dikkate alınarak hall-i mes'eleye cür'et edilmişdir.

Yeniden tanzîmi derdest olduğu mesmû' olan Ticâret Kânûnnâmesi'nde hey'et-i teşrî'iyyece en ziyâde nazar-ı dikkate alınacak bir mes'ele var ise o da eşhâs-ı ma'neviyye miyânında mühimm bir mevki' işgâl ve ahvâl-i iktisâdiyye-i memlekete te'sîr-i azîm ikâ' eden envâ'-ı şirketlerdir.

Ma'lûmdur ki memâlik-i Osmâniyyede mehâkim-i muhtelif-i ecnebiyyenin mevcûdiyyeti hasebiyle ta'yîn-i salâhiyyet temyîz-i tâbi'iyete menûtdur. Bir şirket yâ bir cem'iyetin dâ'ire-i ef'âli yalnız bir memlekete münhasır kalmaz ekseriyâ hudûdu tecâvüz eder. Müte'addid memleketlerde ızhâr-ı mevcûdiyyet eyler. Binâ'en-'aleyh bu kabil eşhâs-ı ma'neviyyenin hangi devlet hâkimiyyetine tâbi' olduğunu ve bu irtibâtı ta'yîn için mehâkimce hangi esâsa istinâd edileceği daha doğrusu hey'et-i mezkûre Osmânlı mı? Ecnebî mi tanınmak lâzım geldiğini ta'yîn etmek gerek mehâkimin salâhiyyetini ve gerek hey'et-i mezkûrenin vergü ile mükellefiyyet ve adem-i mükellefiyyetlerini ta'yîn etmeğe medârdır. Ma'lûmdur ki makarr-ı idâre veyâ merkez-i masâlihi memâlik-i ecnebiyyede bulunan, az çok bir menfa'at-i ecnebiyye te'mîni zımnında teşekkül ve memâlik-i Osmâniyyede ızhâr-ı fâ'liyyet eden bir çok cem'iyet, şirket ve mü'essesât vardır ki bunların kısım-ı a'zamı tebe'a-i Osmâniyye mesâ'î ve sermâyeleriyle müşterek bulunur hey'et-i mezkûreye müte'allık ve hukûk veyâ ticârete â'id bir da'vâ zuhûrunda hangi mahkeme salâhiyyetdâr olduğunu ta'yîn etmek için hey'et-i mezkûrenin tâbi'iyetlerini tefrik ve temyîz etmek lâzım gelir.

Binâ'en-'aleyh bu mes'elede nazar-ı dikkate alınacak iki nokta vardır. Biri eşhâs-ı ma'neviyyenin temyîz-i tâbi'iyetleri hakkında Avrupada mer'î olan nazariyyât-ı hukûkiyye ve ictihâdât-ı mehâkimi pîş-i nazara almak diğeri ictihâdât-ı mezkûreyi memleketimizde câri olan imtiyâzât-ı ecnebiyye ile te'lîf ve telfik etmektir.

Eşhâs-ı ma'neviyyenin temyîz-i tâbi'iyetleri ve bi'l-hâssa mes'ele-i mezkûrenin en ziyâde müsta'mel olan tatbikâtı husûsunda muhtelif usûller der-miyân edilmiştir.

Usûl-i mezkûrenin taraf-gîrânı eşhâs-ı ma'neviyye miyânında en ziyâde ehemmiyyeti hâ'iz olan şirketleri nazar-ı dikkate alarak onların tâbi'iyetlerini ahvâl-i âtiyeden birine istinâden istihrâc etmek [53] istiyorlar. Hâdisât-ı mezkûre ber-vech-i âti ta'dâd olunur.

Evvelâ: Şirketin teşkiline müsâ'ade eden devlet şirket-i mezkûreye tâbi'iyetini bahş eyler.

Sâniyen: Şirket, ana vücûd veren akid veyâ mukâvelenin tanzîm edildiği memleket tâbi'yyetini ihrâz eyler.

Sâlisen: Şirket, şürekânın tâbi'yyetini iktisâb eyler.

Râbi'an: Şirket, hissedârların ikâmetgâh veyâ mensûb oldukları millet tâbi'yyetini iktibâs eyler.

Hâmisen: Şirket, ikâmetgâhının tâbi'yyetini ahz eyler şirketin ikâmetgâhından maksad yâ şirket-i mezkûrenin makarr-ı idâresi veyâhüd merkez-i masâlihidir.

Sâdisen: Şirketin tâbi'yyeti şirket-i mezkûreyi bir devlete rabt eden kâffe-i ahvâlin hey'et-i mecmû'ası mehâkim tarafından takdîr edilerek ta'yîn edilir. Birinci nazariyyeye göre hükûmet şirkete ruhsat veyâ müsâ'ade vermekle hüviyyet-i kânûniyye bahş etmiş veyâhüd şirket-i mezkûreyi tebe'asından add etmek ârzû-yı hükümrânîsini izhâr etmiş add edilir. Şirketlerin ta'yîn-i tâbi'yyetlerinde bu sûretin kabûlünü ancak aksiyonla şirket teşkîli hükûmet müsâ'adesine vâbeste olan memleketlere mahsûs olabilir ki bunlar da pek mahdûddur. Rusya'da olduğu gibi fakat Rusya kânûnu Rus memleketinde teşekkül edecek şirketlerin ruhsat-ı resmîyyeye tâbi' olduğunu esâs ittihâz etmekle mutlakan şirketlerin Rus tâbi'yyetini iktisâb etmelerini mutazammın değildir. Zîrâ tâbi'yyet mes'elesini hall etmiş nazarıyla bakarak ale'l-ıtlâk şirketlerin ruhsata tâbi' olduklarını şart ittihâz ediyor.

İkinci nazariyyeye göre şirket bir akidden ibârettdir «el-emrû bi-mekânihi» kâ'idesine tevfiқан ukûdâtın şerâ'it-ı esâsiyyesi mekân-ı akidde hükümrân olan kânûna tâbi'dir. Kavânîn-i mahalliye ukûdâtın şerâ'it-ı esâsiyyesini tanzîm⁵ eyler. Binâ'en-'aleyh şerâ'it-ı mezkûrenin sükûtu takdîrinde netâyic-i ukûdât kavânîn-i mezkûre ile izâh olunabilir. Çünkü âkideyn esnâ-yı akidde mazmûn-ı mukâveleyi takrîr ve ta'yîn etdikleri zamân kânûn-ı mezkûru nazar-ı i'tibâra almışlardır. Ancak akd-i şirket mu'teber olmak için rızâ-yı âkideynin meşrû' olmasına vâbestedir. Ukûdâta müte'allık kavânîn bir takım evâmir⁶ ve nevâhîyi mutazammın-

⁵ Metinde tanzîm şeklinde yanlış yazılan kelime tanzîm olarak düzeltilmiştir (MC).

⁶ Metinde emr şeklinde yazılan kelime Hatâ-Savâb cedvelinde evâmir olarak düzeltilmiştir.

dir ki ancak evâmir-i mezkûreye teba'iyet ve nevâhîden ictinâb sûretiyle eşhâs-ı ma'neviyyenin tâbi'iyyeti ta'ayyün eder.

Üçüncü nazariyyeye göre Şirket, a'zâsının tâbi'iyetini iktisâb eder zîrâ anların ârzûsu o merkezdedir. Bu ârzûnun mevcûd olup olmadığı meşkûk olmağla berâber mevcûdiyyeti farz olursa bile meşrû' olamaz çünki Şirketin Şahsiyyet-i ma'neviyyesi Şürekânın Şahsiyyet [iy]le karıŐınca zâten efrâdın gerek ahvâl-i Őahsiyyelerine müte'allık ahkâm ve gerek yerli ve ecnebî hakkında [54] mevzû' vazâ'if ve mükellefât hakkında ârzûlarının hiç bir gûnâ te'Őiri olamaz; ya'nî efrâd ahvâl-i Şahsiyye ve mükellefât-ı kânûniyyenin fevkinde değildir; bi'l-akis ister istemez anların ahkâmına tâbi'dir. Binâ'en-'aleyh Şürekânın tâbi'iyyeti Şirketin tâbi'iyyetiyle bir add olununca efrâd, tâbi'iyetleri hakkında istedikleri tağyirâtı ikâ' edemedikleri gibi Şirket dahi bu husûsda hakk-ı ihtiyâra mâlik olamaz hele bu nazariyye anonim Şirketlere tatbik olununca büsbütün esâssız kalır zîrâ ma'lûm olduğu üzere anonim Şirketlerde Şürekâ ma'lûm ve mu'ayyen değildir; ma'lûm olmasına da zâten hâcet yokdur zîrâ eşhâs-ı sâliseye karşı Şürekâ değil Şirketin sermâyesi mes'ûldür. Şürekâ ma'lûm ve mu'ayyen olmayınca Şürekânın tâbi'iyyeti ne sûretle Şahs-ı ma'nevî olan Şirkete atf olunabilir o hâlde nazariyye-i mezkûre ancak kolektif Şirketlere Şâmil olabilir; fakat bu da doğru değildir. Zirâ mâdâm ki cem'iyet veyâ Şirketin kendine mahsûs bir unvân ve bir mekânı vardır; Şürekâdan veyâ a'zâdan ayrı gayrı bir hüviyyete neden mâlik olmasun; zâten Şahsiyyet-i ictimâ'iyye veyâ iştirâkiyyenin mâhiyyetini ta'yîn etmek için Şürekâ veyâ a'zânın mâhiyyetini değil bi'n-nefs Şirket veyâ cem'iyetin mâhiyyetini nazar-ı dikkate almak lâzım gelir. Fakat Şirket ile Şürekâ arasındaki farkı kabûl etmekle denilebilir ki Şirket veyâ cem'iyet Şürekâ veyâ a'zâsının millî kânûnuyla idâre olunur ve onların ahvâl-i Őahsiyyelerini iktisâb eder zîrâ kânûn-ı millî, evâmir ve nevâhî husûsunda a'zâ veyâ Őürekâyı himâye, ârzûlarını sevk ve tenvîr maksadıyla tanzîm edilmişdir. Binâ'en-'aleyh ârzû-yı mezkûr her nerede zâhir olursa olsun ve hedef ve maksadının ahvâli ne olursa olsun kânûn-ı mezkûra tâbi' olmak lâzım gelir. Hâlbuki Şirketlere ta'alluk eden kavâ'id-i kânûniyyenin Şürekânın ahvâl-i Şahsiyye ve ehliyyetleriyle bir münâsebet-i müŐterekeleri yokdur kavâ'id-i mezkûre yalnız ve bi'n-nefs bir Şahs-ı ma'nevî teŐkîl eden Şirketi nazar-ı dikkate alır.

Hissedârların memleketini ta'yîn-i tâbî'yyete mehakk add eden dördüncü nazariyyenin başlıca müdâfî'î mü'ellifinden Mösyö Naler nâmında bir zât olub yalnız hisse üzerine teşekkül eden şirketleri nazar-ı dikkate almıştır. Mü'ellif-i mûmâ-ileyh şirketin tâbî'yyetini merkez-i iştirâk ve ictimâ'a mu'allak add ediyorsa da fikrine göre merkez-i şirket ancak hissedârların bulunduğu memleket olabilir, zîrâ şirketlere müte'allık olan kavânîn ancak hissedârların te'mîn-i hukûk ve menâfî'i maksadına mübtenîdir. Binâ'en-'aleyh şürekâ akd-i şirket etdikleri zamân kavânîn-i mezkûreyi nazardan dūr tutmamışlardır. Şu hâle göre mehâkimin takdîrine vâbeste olmak üzere hissedârların mikdâr-ı kâfisi her nerede ise oradaki şirket şu'besi bir merkez-i mahsûs olarak mahall-i mezkûrun [55] zîr-i hükmünde bulunduğu devlet tâbî'yyetini iktisâb eyler. Ve'l-hâsıl nazariyye-i mezkûreye göre şirketlerin tâbî'yyeti iki esâsa⁷ müsteniddir. Biri kânûnun sebab-i vücûdu -ki hissedârların te'mîn-i menfa'atidir-diğeri de şürekânın ârzûlarıdır. Binâ'en-'aleyh şirketin merkez-i idâresi hissedârların kısm-ı a'zamının bulunduğu mahalde te'sîs olunabilir. Şâyed hissedârlar müte'addid yerlerde mikdâr-ı kâfî derecede bulunursa mevâki'-i muhtelifede bulunan şu'abâtın her biri bulunduğu memleketin tâbî'yyetini iktibâs eyler. Hâlbuki bu nazariyyede ta'yîn-i tâbî'yyete mi'yâr add edilen iki esâsdan hiç biri hakikat-i hâle muvâfık değildir; zîrâ hissedârlardan her biri a'zâsından bulunduğu şirketi "estato personnel" ta'bir olunan ahvâl-i şahsiyye ve sâ'ire nokta-i nazarından bir devlet tâbî'yyetine rabt ve bend edecek münâsebâtı nazar-ı dikkate almış ise de münâsebât-ı mezkûreyi fulân veyâ fulân yerde tesâdüfî olarak zuhûr eden hisselerin birikmesi hâdisesiyle karışdırmak mümkün değildir. Sermâye az çok her taraftan toplanur. Sermâyeyi şirkete teslîm edenler ekser-i ahvâlde vâsıtadan ve bir nâm-ı müste'ardan ibâret kalır.

Hâlbuki bir şirketin tâbî'yyetini fark ve temyîz etmek için ahvâl-i hâriciyyeye değil bi'n-nefs şahsiyyet-i iştirâkiyyeye müte'allık havâss ve evsâfî taharrî etmek lâzım gelir. Şirketlerin ta'yîn-i tâbî'yyeti hakkında evsâf-ı hâriciyye ve âriziyyeden ziyâde şahsiyyet-i iştirâkiyyenin havâss

⁷ Metinde bu kelimedede fazladan bir nun bulunmakta ve esâsına şeklinde okunmakta olup kelimenin esâsa olduğu anlaşılmaktadır (MC).

ve evsâf-ı zâtiyyesini nazar-ı i'tibâra almak mes'eleleri gerek nazariyyât-ı hukûkiyye gerek ekser-i kavânîn-i mevzû'aca kabûl edilmiş bir düstûrdur.

Nazariyyât-ı hukûkiyye ve kavânîn-i mevzû'a, şirketlerin tâbi'iyetini ta'yîn edecek evsâf-ı mümeyyizeyi şirketin ikâmetgâhında buluyorlar. Meselâ Belçika İtalya Romanya ve Portekiz ticâret kânunları şirketin, şahs-ı ma'nevî olmak üzere ikâmetgâhı her nerede ise o memleketin tâbi'iyeti[ni] hâ'iz olacağını kabûl etmişlerdir. Bu da bâlâda beyân olunan beşinci nazariyyeyi teşkil eder. Fî'l-vâki' şahs-ı ma'nevîden ibâret olan bir şirket ülkesinde ifâ-yı vazîfe eylediği devletin tâbi'iyetini ihrâz etmesi lâzım gelir. Bu beşinci nazariyyeyi esâs i'tibârıyla kabûl eden mü'ellifin ve mukarrirât-ı mehâkim maksada vâsıl olmak⁸ için muhtelif yollar ta'kib etmekle yek-diğerine muhâlif iki sûret-i halle resîde oluyolar.

Ba'zılarına göre şirketin ikâmetgâhını teşkil eden başlıca⁹ mü'essese, merkez-i istihsâl-i menâfi'dir. Mü'ellifinden Leokaen ve Renold diyorlar ki vâzî-ı kânûn, kuvve-i teşri'yyeyi hâ'iz olduğu ülkede icrâ-yı san'at ve meslek eden şirketler için kânûn yapmıştır. Kavânîn-i [56] mezkûre, intizâm-ı umûmîye müte'allık olmak hasebiyle mecbûriyyü'l-icrâdır. Tarafeynin ârzû ve ihtiyârlarına vâbeste değildir; hîle ve desisenin önünü almak için yegâne çâre şirket tâbi'iyetini maksad-ı şirketin hayyiz-i husûlüne merbût mâddî bir keyfiyyete menût ve mu'allak kılmaktan ibâretidir. Ta'bîr-i âharla bu birinci fikre göre şirketin ikâmetgâhı ta'yîn-i tâbi'iyete esâs olmağla berâber ta'rifât-ı mebsûtadan müstedell olduğu vechile şirketin ikâmetgâh-ı kânûnîsi¹⁰ icrâ-yı san'at etdiği memleketdir. İkinci re'ye gelince şirketin ikâmetgâh-ı kânûnîsini ve daha doğrusu tâbi'iyetini ta'yîn etmek için iki şey[i] yek-diğerinden ayırmak lâzımdır. Bunlardan biri şirketin mukarrerâtıdır ki merkez-i idâre-i şirkette mevzû-ı bahs ve müzâkereye konularak ta'ayyün eder; diğeri maksad-ı şirketin mâddeten mevki'-i icrâya vaz'ı keyfiyyetidir ki nerede ihtiyâc hiss olunursa orada husûle gelir. Binâ'en-'aleyh şirketin tâbi'iyetini ta'yîn

⁸ Metinde olmak biçiminde okunması gereken kelimedeki vav harfi ra olarak yazılmış olup düzeltilmiştir (MC).

⁹ Metinde yaşlıca şeklinde yazılan kelime başlıca olarak düzeltilmiştir (MC).

¹⁰ Metinde kânûnîsini şeklinde yazılmış olup düzeltilmiştir (MC).

etmek için merkez-i icrâ'âtı değil merkez-i mukarrerâtı ve ta'bîr-i diğerk merkez-i idâre-i şirket nazar-ı i'tibâra almak lâzım gelir.

Hülâsa beşinci nazariyye iki şikk üzerine inkisâm eder. Birinci şikka göre merkez-i idâre-i şirket hangi devlet ülkesinde ise şirket o devlet tâbî'iyetini ihrâz eder. Şikk-1 sâniye göre merkez-i masâlih ya'nî şirketin makarr-ı istihsâl-i menâfi'i hangi devletin ülkesinde ise şirket de o devlet tâbî'iyetini iktisâb eder.

Şimdiye kadar bahs edilen usûl-i hamseden hiç biri tamâmıyla kanâ'at-bahş değildir. Usûl-i mezkûre müdâfi'lerinin der-miyân etdikleri esâs yâ büsbütün gayr-i kâfi veyâhûd ba'z-ı ahvâlde nâ-kâbil-i tatbîkdir. Hükûmetin sarîh veyâ zımnî bir müsâ'adesine veyâhûd bir memlekette hisse senedâtının iştirâsına ibtinâ> edilen efkâr bâlâda redd ve cerh edilmişidi. Şirketin tâbî'iyetini akd-i şirket mukâvelenâmesinin neşr olunduğu memlekete ta'lik eden nazariyye hadd-i zâtında¹¹ bir kıymeti hâ'iz olmayan ârız ve ehemmiyetsiz bir keyfiyyete merbût kalıyor. Şürekânın ârzû ve ihtiyârlarına mürâca'at eden nazariyye ise muhtelif tâbî'iyeti hâ'iz veyâhûd tâbî'iyeti gayr-i mu'ayyen şürekâdan mürekkeb şirketler hakkında nâ-kâbil-i tatbîkdir. Her vakit zuhûru muhtemel olan bir müşkili -ki şürekâ beyninde tebdil-i tâbî'iyet keyfiyyetidir- hallden âciz kalır. Diğer taraftan aklen de nâ-kâbil-i müdâfa'adır. Şirketleri ikâmetgâh te'sis etdikleri devlete tâbî' kılan nazariyyeler tatbîkât husûsunda ba'zan gayr-i kâfi olmağla berâber ikâmetgâh ta'bîri hangi ma'nâya alınıyorsa alınsun daha ziyâde kanâ'at-bahşdir.

İkâmetgâhdan maksad, merkez-i idâre ise şirketlerin ekseriyyetle âhar bir devlet ülkesinde icrâ-yı a'mâle binâ>en-aleyh o devlet tâbî'iyetini iktisâba menfa'atleri vardır; bu menâfi'-i meşrû'ayı [57] nazar-ı dikkate almamak câ'iz değildir. Diğer taraftan idâre-i umûr-ı şirket aynı ve müsâvî derecede iki veyâ üç memlekette cereyân edebilir. Meselâ üç kişiden ibâret bir kollektif¹² şirketi farz olunabilir ki biri Amerikada diğeri Fransada o biri de İngilterede iş görebilir.

¹¹ Metinde çıkmamış olan zâtında kelimesinin elif harfi Hatâ-Savâb cedvelinde düzeltilmiştir.

¹² Daha önce tek "I" ile yazılmış olan bu kelime burada iki "I" ile yazılmıştır (MC).

Bu kâbil ahvâlde şirketin sıfat-ı tâbî'yyetini yalnız şirket ikâmetgâhıyla ta'yîn etmek mümkün olamaz.

Merkez-i idâre-i şirketten maksad merkez-i masâlih ise ma'âdin veyâ tramvay şirketleri gibi sırf bir ülkeye merbût olan şirketler hakkında doğru olabilirse de memâlik-i muhtelifede icrâ-yı fa'âliyyet eden veyâhûd kürre-i arzın her noktasında ifâ olunabilecek hidemâtı ta'kib eden şirketlere tevâfuk etmez. Buna binâ'en bir meslek-i intikâd vücûda gelmiştir ki bâlâda bast ve beyân olunan esâslardan hiç birine münhasıran istinâd etmeyüb mahv ve isbât sûretiyle mezkûr esâsları yek-dîğeriyle itmâm eyler.

Bu altıncı nazariyyenin ittihâz ettiği kâ'ide gâyetle basîtdir. Ta'yîn-i tâbî'yyete esâs ittihâz edildiği beyân olunan ahvâlden biri diğerine terciha mecbûr kalmaksızın hâdisâtı esbâbdan tefrîk ve mâhiyyeti temyîz edecek kâffe-i ahvâlî pîş-i nazar-ı dikkate alarak şirketi, ülkesine temâs ettiği devletlerden birine izâfet etmekden ibâretdir ki icâbına göre şirketin tâbî'yyeti merkez-i teşekkül, merkez-i ictimâ'-ı hissedârân, merkez-i istihsâl-i menâfî, hissedârânın ikâmetgâhı, tâbî'yyeti muvâzene ve bunların muhassala-i te'sîrâtı esâs ittihâz¹³ edilerek hükkâm tarafından ta'yîn edilir. Hâlbuki hiç bir kâ'ide-i sâlime ve sâbite vaz' etmeyen usûl esâsen usûl değildir. Hükkâmın keyfine mu'allak olduğu gibi pratik bir şey de değildir. Ba'z-ı ahvâlde bir takım hâdisâtı, ve ahvâl-i sâ'ireden diğerlerini tercihan nazar-ı dikkate almağa sebep var ise hepsi tedkik ve mütâlâ'a edilerek bir def'alık olmak üzere tarîk-i istidlâli ihtiyâr ile umûmî ve lâyetegayyer ve her yerde kâbil-i tatbîk bir düstûr vaz' etmek lâzım gelir.

Şimdi eşhâs-ı ma'neviyye ve bi>l-hâssa şirketlerin tâbî'yyetini ta'yîn etmeğe medâr olacak bir düstûr arayalım: O düstûr da şimdiye kadar bast ve temhîd edilen nazariyyât-ı hamsenin istinâd ettiği başlıca iki mülâhazaya mübtenîdir ki anlar da: Muhtâriyyet-i şürekâ; enhâ-yı mıntaka-i hükürânîdir bir şirkete, ikâmetgâhının tâbî'yyetini izâfet etmek şürekâ ister kabûl etsün ister etmesün ikâmetgâhın merkezi hangi devlet ülkesinde ise o şirketi devlet-i müşârün-ileyhânın hakk-ı kazâ ve hâkimiyetine tâbî' kılmak demektir. Kezâlik bir şirket veyâ cem'iyete

¹³ Metinde ittihâd olarak çıkan kelimenin ittihâz olması gerektiği anlaşılabilir düzeltilmiştir (MC).

mezkûr şirketin teşekkül ettiği [58] memleket tâbî'yyetini izâfet etmek, a'zâ veyâ şürekâ az çok bilerek o memleketde hüküm-fermâ olan kânûnu şirketin kânûn-ı şahsîsi olmak üzere telakkî etdiklerini farz ve tahmîn etmek demektir. Şirket tâbî'yyetini şürekâ tâbî'yyetiyle karışdıran veyâhûd tâbî'yyeti sermayenin toplandığı ve sermayedârânın ikâmet ettiği mahalle göre ta'yîn eden nazariyyâtı mehakk¹⁴ göstermek îcâb ederse âtîde izâh edilecek iki mütâla'a arasında tereddüd etmek îcâb eder.

Bu iki mülâhazadan biri: İlk hissedârânın, şirketin şürekâ tâbî'yyetini iktisâb edeceğini ve daha doğrusu şürekânın mensûb oldukları devlet kânûn-ı müşterekine tâbî' olacağını nazar-ı mütâla'aya almalarıdır.

İkincisi¹⁵: Şirketin, şürekânın ikâmetgâh-ı müştereki kânûnuna tâbî' olması mülâhazasıdır.

Bu iki mülâhazadan en doğrusu ikincisidir. Zîrâ şirkete dâ'ir vaz' olunan kavâ'idin ekserîsi intizâm-ı umûmîye müte'allık ve tarafeyn için vâcibü'l-icrâ ve irâde-i cüz'îyyelerini himâye ve idâre eden evâmirden ibâretedir. Şirket-i eşhâs ve cem'îyyetlere müte'allık olan kavânîn dahi bu kabildendir; cem'îyyet veyâ mü>essesenin mantıken dâhil-i dâ>iresinde kâ>in olduğu kânûn ve hakk-ı kazâ; şirket veyâ cem'îyyetin mensûb olduğu hakk-ı hâkimîyyet, şirket mü>essisleriyle cem'îyyet a'zâsının ârzûları ne merkezde olursa olsun cem'îyyât ve mü>essesât-ı mezkûre için vâcibü'l-itâ'adır. Gerek şirket ve gerek cem'îyyet için vâcibü'l-itâ'a olması lâzım gelen kânûn, hakk-ı kazâ, hakk-ı hâkimîyyet ve ta'bir-i diğerle tâbî'yyet hangisidir?

Şirketin hayât-güzâr, makarr-ı idâresinin -ki masâlih ve fa'âliyyet-i hakîmesinin merkezi demektir- ârâmsâz olduğu hülâsa ikâmetgâhının ülkesinde karârgîr olduğu devlet kânûnu, hakk-ı kazâ ve hâkimîyyetidir.

Şirketin idâresine müte'allık kâffe-i anâsırın temerküz, şirketin başlıca vesâ>itıyla âhiz-i müfettiş ve havâleciler ve>l-hâsıl kâffe-i âlât ve edevâtın ifâ-ı vazîfe ettiği mahall¹⁶, merkez-i idâresidir.

¹⁴ Bu kelimedeki son harf kef ile yazılması gerekirken yanlışlıkla kaf ile yazılmıştır (MC).

¹⁵ Metinde ikincisi kelimesindeki sin harfi sondan bir önceki harf olması gerekirken yanlışlıkla sonuncu harf olarak çıkmış olup düzeltilmiştir (MC).

¹⁶ Metinde yanlışlıkla ha harfi yerine cim yazılmış olup düzeltilmiştir (MC).

Şirket, mevcûdiyyet ve şahsiyyetini mevzû-ı bahs olan ülkede ızhâr etmekle tabî'î ve mantıkî olarak mezkûr ülkeye hükümrân olan hakk-ı hâkimiyete tâbî'dir.

Merkez-i şirket, vech-i mebsût üzere sıhhatle ta'ayyün ve tezâhür edince, âtîde bahs olunacağı vechile şirketin a'zâsı tarafından isti'mâli mümkün olan hakk-ı ihtiyâr kaydıyla mukayyed ve meşrût olmak üzere şirketin tâbî'yyeti dahi aynı sûretle ta'ayyün ve tezâhür eder. [59] Hâlbuki ba'z-ı şirket ve cem'iyet ve mü'essesât vardır ki merâkiz-i müte'addidesi ehemmiyyet cihetiyle müsâvî olduğu gibi ba'zısının da şu'abâtı, ciddî nazar-ı i'tibâra alınmağa şâyân menâfi'î icâbâtından olarak menâfi'î-i mâddiyyesinin merkez-i istihsâli olan memleket tâbî'yyetini ihrâz etmeleri lâzım gelir. Bâlâda beyân olunduğu vechile bir şirket ehemmiyyetce müsâvî ve memâlik-i muhtelifede vâkî bir çok şu'abâta veyâhüd merkez-i idâresinden gayrı ülkede bir merkez-i istihsâle mâlikdir. Bu kabîl ahvâlde şu'abât ve aksâmının hakk-ı ihtiyârına mürâca'at zarûrîdir. Birinci ihtimâlde şirketin merâkiz-i müte'addidesi ehemmiyyet cihetiyle müsâvî olduğundan birini dîğere tercîhe mahall yokdur. Kezâlik ikinci ihtimâlde şirket merkez-i idâresinin kâ'in olduğu devlet tâbî'yyetini hâ'iz olmağa berâber masâlih ve menâfi'inin merkezi âhar bir devlet ülkesinde bulunmak i'tibârıyla o devlet tâbî'yyetini ihrâza menfa'ati sevk ettiği gibi şürekânın ârzû ve ihtiyârları inzimâm edince ta'yîn-i tâbî'yyete medâr olacak za'îf bir esâs kesb-i takviyet eder. İşte eşhâs-ı ma'neviyyenin ta'yîn-i tâbî'yyeti mes'elesinde muhtâriyyet-i şürekâdan maksad, şundan ibâretdir: Ta'yîn-i tâbî'yyet husûsunda vaz' olunan kâ'ide gayr-i kâfi olduğu takdîrde şirketin ikinci derecede ehemmiyyeti hâ'iz bir unsur vâsıtasıyla merbût olduğu hâkimiyetin lehine olarak hakk-ı ihtiyârın ilâvesiyle kâ'ideyi ikmâl ve itmâm etmektir.

Eşhâs-ı ma'neviyyenin temyîz ve tefrik-ı tâbî'yyeti hakkında bast ve beyân olunan hutût-ı umûmiyyeyi telhîs etmek lâzım gelirse denilebilir ki: "Bir şirketin tâbî'yyeti merkez-i idâresi nazar-ı mütâlâ'aya alınarak ta'yîn edilir meğer ki şürekâ şirket nizâmnâme-i dâhilîsinin bir maddede-i mahsûsasıyla başlıca merkez-i umûr ve masâlihi şirketin tâbî'yyetini ta'yîn husûsunda esâs ittihâz ede» Şirketin ta'yîn-i tâbî'yyetinde bâlâda beyân olunan ta'rîfi kabûl edince şirketin tebdîl-i tâbî'yyet imkânı mantıken

istintâc olunur. Bir taraftan şirket ikâmetgâhının bir memleketden diğer bir memlekete nakli veyâ o ikâmetgâha makarr olan memleketin âhar bir devlet tarafından istilâsı bundan böyle devlet-i müşârün-ileyhânın hükümrân olduğu ülkede hayât-güzâr ve anın himâyesi tahtında berdevâm olan şirketin tâbi'yyetini o devlet lehine def'aten tebdîl ettiği gibi diğer taraftan aynı netîce şirketi başlıca merkez-i istihsâl-i menâfi'inin karârgîr olduğu memleketde hükümrân olan devlete rabt edecek vechile şirket nizâmnamesinin tebdiliyle istihsâl edilebilir. Bi-tarîki'l-istidlâl bahs olunan efkâr ile efkâr-ı mezkûreyi telhîs eden kâ'ide-i amelîyye, vellev nazârî olsun, cem'îyyât ve mü'essesâta da tatbîk olunabilir. Kâ'ide-i külliyye olmak üzere [60] Association ta'bir olunan şirket-i eşhâs ile cem'îyyet ve mü'essesât, vesâ'it-ı idârenin mevzû' ve mü'esses olduğu memleket tâbi'yyetini iktisâb eyler; ma'a-mâ-fih nizâmnamesinde tasrîh sûretiyle şirket mâddeten ve başlı başına ta'kîb-i maksad ettiği memleket tâbi'yyetini iktibâs etmek salâhiyyetini hâ'izdir.

Fakat bu salâhiyyet amelî olmakdan ziyâde nazarîdir; zîrâ memâlik-i muhtelifede mer'îyyü'l-icrâ olan hukûk-ı umûmiyye kavâ'idi, vahdet-i maksad ve emel i'tibârıyla aynı cem'îyyet veyâ hey'ete tâbi' olan mü'essesâtı, her biri ayrı ehliyet-i şahsiyye ayrı tâbi'yyeti hâ'iz münferid cem'îyyât ve hey'ât gibi telakkî etmek mecbûriyyetini vaz' eyler.

Şirketleri fark ve temyîz eden sırf mâddî makâsıd i'tibârıyla anlar için hakîkaten kavî bir vahdet-i a'mâl farz etmek tabî'dir. Şirketler şerâ'it-ı a'mâl ve ahvâlî ne merkezde olursa olsun temettü'âtın berây-i tevzî' temerküz edebileceği yegâne bir merkez-i idâreden âzâde kalmazlar; mebânî¹⁷ ve mü'essesât-ı şirket bir küllün yek-dîğerine kaviyyen merbût aksâmından başka bir şey değildir.

Cem'îyyâta gelince böyle bir vahdet-i a'mâl ve idâreye aslâ ihtiyâcları yoktur. A'zâları yek-dîğerine rabt eden alâka sırf ideal ya'nî hâyâlidir; efkâr, temâyülât ve i'tikâdâtın iştirâkinden ibâretidir. Bunun içündür ki cem'îyyât şerâ'it-ı mâddiyye-i mevcûdiyyetleri i'tibârıyla cem'îyyet içinde cem'îyyetler teşkil eden ve sûret-i halli gösterilen mes'eleyi bi'l-fi'l hazf ve tayy eden merâkiz-i muhtelif-i a'mâl ve ef'âl ile imtizâc edebilirler.

¹⁷ Kelimenin sonunda fazladan bir hemze işareti yer almaktadır (MC).

Düvel-i mütemeddine-i muhtelifenin hukûk-ı umûmiyyesi de bu merkezdedir. Kezâlik bir memleketde îfâ-yı vazîfe eden bir müessesenin mebânisi ayn[1] hukûk-ı umûmiyye kavâ'idine tevfikân kavânîn-i mahalliyye şerâ'itına tâbî olmağla anlar hakkında ehliyyet-i şahsiyye ve binâ'en-aleyh tâbî'yyet-i ecnebiyyeden bahs olunamaz.

Eşhâs-ı Ma'neviyyenin Tefrîk ve Temyîz-i Tâbî'yyetleri Hakkında Memâlik-i Garbiyyede Mer'î Olan Nazariyyâtın Memâlik-i Osmâniyyede Tatbîk ve İmtiyâzât-ı Ecnebiyye ile Te'lîfi

Gerek ahkâm-ı şer'iyede ve gerek Cem'iyetler Nizâm-nâmesinin neşrine gelinceye kadar kavânîn [61] ve nizâmât-ı Devlet-i Aliyye'de eşhâs-ı ma'neviyye ta'bîri mefkûd ve bunların mâhiyyet ve tâbî' oldukları şerâ'it gayr-i mevcûd olduğu bahs-i sâbıkda beyân olunmuş idi. Şahs-ı ma'nevî, mâddî veyâ ma'nevî bir maksad-ı meşrû'un istihsâli zımında tevhid-i mesâ'î eyleyen eşhâsdan mürekkeb hey'ete ta'bîr ederler. Ahkâm-ı şer'iyede sarâhaten eşhâs-ı ma'neviyye hakkında bir günâ ma'lûmâta tesâdüf olunmamakla berâber cem'iyet-i beşeriyyede insânlar beyninde tevhid-i mesâ'î bir emr-i tabî'î ve zarûrî olduğundan doğrudan doğruya değilse de bi'l-vâsıta gerek kütüb-i fıkhiyye ve gerek Mecelle-i celilede ba'z-ı ahkâma tesâdüf edilmektedir. Ma'lûmdur ki Avrupada gerek tâcir-i müflisin emvâli gerek müteveffânın terekesi hîn-i hâcette müdde'î veyâ müdde'â-aleyh olabilecek istîdâdını hâ'iz bir şahs-ı ma'nevî farz olunur. Mecelle'nin mâdde-i mahsûsası îcâbınca bir şahs-ı sâlis müteveffâdan alacaklı olduğu takdîrde vereseden yalnız biri aleyhine ikâme-i da'vâ edebilir. Müdde'â-aleyh olan vâris ikrâr-ı deyn ederse ikrârıyla ilzâm olunur. Şu kadar ki ikrâr hüccet-i kâsıra olmak i'tibârıyla hakkında verilen hüküm sâ'ir vereseye tecâvüz etmeyüb yalnız mukırrın nefisine â'id olur. Fakat dâyin şâhid veyâ delâ'il-i sâ'ire ile isbât-ı müdde'â ederse verilen hüküm umûm-ı vereseye şâmil olur. Kezâlik müteveffânın hâl-i hayâtında âhar bir kimsede alacağı olursa vereseden yalnız biri müdde'î olabilir. Şu tafsilâtdan anlaşılıyor ki şer'-i şerîf nazarında dahi tereke şahs-ı ma'nevî i'tibâr olunur. Vereseden yalnız birinin müdde'î veyâ müdde'â-aleyh olmak sûretiyle leh veyâ aleyhinde verilen hüküm umûm-ı vereseye ve daha doğrusu umûm-ı terekeye şâmil olur. Yalnız bir fark var ki tereke leh ve aleyhine Avrupada verilen hükümler kazıyye-i

muhkeme ve ta'bir-i sahîh-i şer'î vechile emr "emr-i mukzî"¹⁸ teşkil ettiği hâlde şer'an meclis-i da'vâda hâzır olmayan verese-i sâ'irenin hakk-ı i'tirâzı vardır. Kezâlik tarîk-i âmm veyâ mer'â ve baltalık gibi nef'î umûma şâmil olan mesâ'il hakkında efrâd-ı ahâlîden yalnız biri müdde'î olabilir ve verilen hüküm dahi umûm-ı ahâlîye şâmil olur. Mer'â ve baltalık dahi kavm-i gayr-i mahsûra â'id olduğu takdîrde o kavimden yalnız bir kişi ikâme-i da'vâ edebilir. Şu takdîre göre bir kasaba veyâ bir karye ahâlîsi bir cemâat ve şahs-ı ma'nevî i'tibâr olunur ki içlerinden yalnız birinin isti'mâl-i hukûk etmesiyle emr-i hakkın sübûtu takdîrinde umûm-ı cemâate şâmil olur. Kezâlik bir emr-i hayra masrûf olmak üzere mü'ebbeden temlik sûretiyle tahsis olunan emvâl-i mevkûfe dahi mütevellî ma'rifetiyle müdde'î veyâ müdde'â-aleyh olabilir. Ahkâm-ı kânûniyye ve nizâmîyyeye gelince Ticâret Kânûnu'nun [62] şirket faslında şirketlere müte'allık ahkâm mevcûd ve onlar da 1850 târîhli Fransa Kânûn-ı Ticâretinin ahkâmından muktebesdir. Tabî'dir ki bir şirket bir şahs-ı ma'nevîdir. Yalnız bizim Kânûn-ı Ticâretde şirketlerin tâbî'yyetinden bahs olunmuyor. Demek ki kavânîn-i Osmâniyye hakk-ı iştirâki kabûl ederek Kânûn-ı Esâsî'nin (13 ncü) mâddesi icâbınca Osmânlılar san'at ve hîrfet ve ticâret zımında kânûna teba'iyet şartıyla akd-i şirkete me'zûndur. Ahîren neşr olunan Cem'iyetler Kânûnnâmesi'yle hakk-ı ictimâ' kabûl edilmiş ve her cem'iyet bir şahs-ı ma'nevî i'tibâr olunarak ictimâ' ve infisâhı hakkında ahkâm derc edilmiştir. Eşhâs-ı ma'neviyenin tefrîk ve temyiz-i tâbî'yyetleri memâlik-i Osmâniyyede ecânibin hâ'iz oldukları imtiyâzât hasebiyle ehemmiyyet-i mahsûsayı hâ'iz olduğundan bu bâbda biraz îzâhât i'tâsî lâzimededen görülmüştür. Şimdiye kadar gerek kavânîn ve nizâmât-ı Osmâniyyede ve gerek mü'ellefât-ı hukûkiyyede eşhâs-ı ma'neviyenin tâbî'yyeti mes'alesi mevzû-ı bahs edilmediğinden ilk def'a olmak üzere bu mes'ele-i müşkilenin halli zımında icâle-i kalem etmek cesâretinde bulduk. Fakat bu tafsîlâta girişmezden ve mukaddem evvel-i emrde kavânîn-i garbiyyede mer'î olan ba'z-ı istilâhâtın îzâh ve tefsîri lâzım gelür. Şöyle ki şahs-ı ma'nevî yâ bir şirket yâ bir cem'iyet veyâhûd bir mü'essesedir. Kezâlik şirketler dahi yâ şahsî veyâhûd anonim ya'nî eşhâsdan mu'arrâ şirketlerdir. Şirkete (Société) ve bunlar miyânında şirket-i eşhâs ve cem'iyete

¹⁸ Hüküm ve kaza olunmuş, gerekli görülmüş ve tamamlanmış husus anlamına gelmektedir.

Association ve mü'esseseye Fondation ta'bir olunur. Eşhâs-ı ma'neviyyenin kâffe-i envâ'ını şâmil olmak üzere tefrîk ve temyîz-i tâbi'iyetleri hakkında intihâl ve intikâd sûretiyle bir nazariyye der-miyân edilmiş idi ki o da şahs-ı ma'nevînin ikâmetgâhı ya'nî merkez-i idâresi hangi devlet hudûdu dâhilinde ise o devlet tâbi'iyetini ihrâz eder. Şu şartla ki şahs-ı ma'nevîyi teşkil eden efrâda te'mîn-i maksad veyâ istihsâl-i menâfi' için âhar bir memleket tâbi'iyetini ahze bir hakk-ı ihtiyâr bahş edilmiştir. Ya'nî o şahs-ı ma'nevînin maksadı başka bir ülkede husûle gelirse o ülkede ikâmetgâh te'sisiyle ülkenin tâbi' olduğu devlet tâbi'iyetini iktisâb edebilir. Fakat nizâmname-i dâhilisinde bu kaydın sarâhaten ilâvesi lâzımdır. Der-miyân olunan bu kâ'ide acabâ memâlik-i Osmâniyyede ne dereceye kadar mer'îdir? Asıl mühimm mes'ele burasıdır. Ma'lûmdur ki memâlik-i Osmâniyye iki kısımdan ibâret olub bir kısmı doğrudan doğruya idâre olunan vilâyât ve bir kısmı dahi ferâmîn-i mahsûsa ile muhtâriyyet-i idâre bahş olunan eyâlât-ı mümtâzedir ki onlar miyânında Mısır ehemmiyyet-i mahsûsayı hâ'izdir. Mısır eyâleti Devlet-i Aliyyenin zir-i hükümrânisinde bulunmağla berâber [63] Hidiv eyâlet dâhilinde hakk-ı teşrî'e mâlik ya'nî kânûn vaz' etmek hakkını hâ'izdir. Eşhâs-ı ma'neviyyenin Osmânlı veyâ ecnebî i'tibâr etmek lâzım gelüb gelmediğini izâh etmek için yukarıdaki taksîmâtı ya'nî anonim şirket, şirket-i eşhâs, cem'iyet ve mü'esseseleri ayrı ayrı tedkîk etmek lâzım gelir. Hakk-ı hükümrânî memleket dâhilinde kânûn vaz' etmek icrâ-yı hükûmet idâre-i umûr, kavânîn ve nizâmâtı tatbîk eylemekden ibâretedir. Aslen bir devlet hudûdu dâhilinde âhar bir devletin kavânîn ve nizâmât evâmîr ve i'lâmâtı cârî olmamak lâzım gelür. Yalnız beyne'l-milel cârî olan te'âmül ve mu'âhedât ve mukâvelât icâbınca mesâ'il-i şahsiyye hakkında bir devlet ülkesinde âhar devletin kavânîn ve nizâmâtı ve kezâlik mesâ'il-i şahsiyyeye müte'allık i'lâmâtı cârîdir. Fakat bu keyfiyyet dahi bir memleketde iki hakk-ı hükümrânînin birden hüküm-fermâ olmasını istilzâm etmez. Zirâ hakk-ı hükümrânî nâ-kâbil-i tefrîk ve taksîmdir. Binâ'en-'aleyh ecânibin ahvâl-i şahsiyyesi hakkındaki ahkâmın dâhil-i memleketde hüküm-fermâ olması «Délégation» ya'nî hükümdâr tarafından ruhsat ve müsâade sûretiyle cârîdir. Daha doğrusu memleket hükümdârı ahkâm-ı mezkûreyi kabûl eylediği için hakk-ı hükümrânîye bir hâlel târî olmaz. Fakat kapitülasyon ta'bir olunan imtiyâzât-ı ecnebiyyenin hüküm-fermâ

olduğu memâlik-i Osmâniyyede hâl ve keyfiyyet başkadır. Memâlik-i sâ'irede bu delegasyon usûlü yalnız mesâ'il-i şahsiyyeye münhasır olduğu hâlde memâlik-i Osmâniyyede daha vâsî'dir. Ya'nî kavânîn-i ecnebiyye hakkında emvâl-i gayr-i menkûleden mâ'-adâ şahsa mâddeye ukûdâta kâbil-i tatbîkdir. Buna binâ'en Avrupa hukûk-şinâsânı memâlik-i Osmâniyyede bulunan ecânib hakkında süferâya mahsûs hâric-ez-memleket imtiyâzını der-miyân ederler ya'nî ecnebî bir devlet memâlik-i Osmâniyyede bulunan tebe'ası hakkında kânûn ve nizâm vaz' eder, mahkeme teşkil ve hükm eder, i'lâmâtı icrâ eder, tebe'ası hakkında polis ve zâbıtâ vazâ'ifini ifâ eder. Gerçi uhûd-ı atîka ve te'âmül icâbınca ecnebîlerin memâlik-i Osmâniyyede bu sûretle vâsî' bir salâhiyyetleri olduğu nâ-kâbil-i inkâr ise de bu da selâtın-i izâmın delegasyonu¹⁹ ya'nî ruhsat ve müsâ'adesiyle te'essüs etmiştir. Ancak hâric-ez-memleket kâ'idesi vâsî' bir ma'nâda telakkî edilmemek lâzım gelir. Zîrâ sarâhat mukâbilinde delâlete i'tibâr olunmadığı gibi sarâhat-i kat'îyye olmayan yerlerde dahi mevâdd-ı ahdiyye dâ'imâ ikrâm ve müsâ'ade eden tarafın lehine tefsîr olunur. Kapitülasyon ta'bir olunan uhûd-ı kadîmede Devlet-i Aliyyenin vaz'iyeti dâ'imâ müsâ'ade bahş etmekden ibâret olduğu için o müsâ'ade-i mahsûsa hangi mevâdda ta'alluk ederse onlar hakkında şâmil olur. Te'vîl [64] veyâ kıyâs sûretiyle ma'nâsının tevsî'i câ'iz olmadığı gibi dâ'imâ müsâ'adekâr davranan Devlet-i Osmâniyyenin lehine tatbîk etmek lâzım gelür. Hülâsa mâdâm ki devlet vaktiyle ecânibe mukâbelesiz olarak müsâ'adâtda bulunmuşdur bu müsâ'adâtın tevsî' ve sû-i isti'mâli câ'iz değildir. Bu kâ'ideyi esâs tuttukdan sonra diğeri bir nokta dahi vardır ki memâlik-i Osmâniyyede gerek eşhâs-ı münferide ve gerek eşhâs-ı ma'nevîyyenin tâbî'iyeti hakkında tereddüd ve müşkilât hâsıl olursa Tâbî'iyet Nizâm-nâmesi'nin dokuzuncu maddesi mücebince tâbî'iyet-i Osmâniyye tâbî'iyet-i ecnebiyyeye tercih olunur. Kezâlik şahs-ı ma'nevî gerek şirket gerek cem'iyet ve gerek mü'essesese hâlinde olsun o şahs-ı ma'nevîyi terkîb eden efrâdın hüviyyetinden mâ'-adâ bir hüviyyete mâlikdir. Daha doğrusu şahs-ı ma'nevî demek onu teşkil eden eşhâs ve emvâlin hey'et-i mecmû'asından zihinde tecessüm eden hayâlî bir şahısdır ki bu şahs-ı hayâlî evâmîr ve nevâhî-i kânûniyye ile mürekkeb olduğu

¹⁹ Daha önce delegasyon olarak yazıldığı halde burada delkasyon olarak yazıldığı görülmektedir (MC).

efrâddan sarf-ı nazar olarak mükellef olur. Hâric-ez-memleket kâ'idesinin adem-i tevsî'i, memâlik-i Osmâniyyede tâbi'iyet-i Osmâniyyenin tercihi, şahs-ı ma'nevî hüviyyetinin mürekkebe olduğu efrâddan tefrîkı, hall-i müşkil için esâs ittihâz edilmeğe şâyân bir takım mühimm noktalar ki hükkâm ve bi'l-cümle me'mûrîn-i Osmâniyye bunları hiç bir vakit hâtırdan çıkarmamak lâzım gelür. Şimdi ecânibin hâ'iz olduğu imtiyâzât hasebiyle memâlik-i Osmâniyyede fondasyon ya'nî mü'essesese ta'bir olunan mekteb hastahâne eytâmhâne acezehâne âsâr-ı atıka dârü'l-fünûnu gibi mü'essesât teşkil etmekte ne dereceye kadar hakk-ı salâhiyyeti vardır? Kezâlik her devletin kânûn-ı esâsisinde mühimm bir takım hukûk-ı esâsiyye teşkil eden hakk-ı iştirâk ve hakk-ı ictimâ'a gerek kânûnen ve gerek ahden gerek te'âmül sûretiyle ne dereceye kadar mâlikdirler. Kapitülasyon ya'nî uhûd-ı kadîmede eşhâs-ı ma'neviyyeden bahs edilmemiştir. Zirâ o zamânları yalnız bizde değil Avrupada dahi bu kabil ta'birât mevcûd değildi ancak te'âmül ile sâbit oluyor ki ecnebiler ve bi'l-hâssa Fransızlar memâlik-i Osmâniyyede kilise manastır mekteb hastahâne ve sâ'ire teşkil etmişlerdir. Fakat bu da her biri için ayrı ayrı fermân istihsâline menûtdur. İmtiyâzâtın sâ'ir devletlere de teşmili sûretiyle denilebilir ki memâlik-i Osmâniyyede ecânibin eşhâs-ı ma'neviyyenin bir nev'ini teşkil eden fondasyon ya'nî mü'essesât teşkilüne ahden ve te'âmülen hakları vardır. Şu kadar ki bâlâda dediğimiz vechile her birisi için ayrı ayrı memleketce mahzûru olmadığı tahakkuk ettikten sonra irâde-i seniyye istihsâline menûtdur. Fakat irâdesinin istihsâliyle teşekkül ettikten sonra bu kabil mü'essesât bir şahs-ı [65] ma'nevî olmak i'tibârıyla Osmânlı add edilmeyüb hangi devlet sefirinin iltimâsı ve tavassutuyla fermân istihsâl edilmiş ise o mü'essesese o şahs-ı ma'nevî o devlet tebe'asından sayılır. Hakk-ı ictimâ'a gelince uhûd-ı kadîmede bu bâbda sarâhat yokdur. Fakat te'âmül sûretiyle münhasıran bir devlete mensûb olan tebe'a-i ecnebiyye kendi beynlerinde bir takım cem'iyetler teşkil etmişlerdir. Ve bu teşkilâta da taraf-ı Devlet-i Aliyyeden bir gûnâ mümâna'at ikâ' edilmemiş ve şu sûretle te'âmül hükmünü almıştır. Ez-cümle asırlardan beri Nasyon Fransız ta'bir olunan öteden berü millî bir cem'iyet vardır ki konsoloshâne ve sefâretlerde bi'l-ictimâ' sefir veyâ konsolosun yanında mu'âvin olmak üzere her sene iki a'zâ ta'yîn ederler. Bu cem'iyet öteden berü Fransız tüccârını hakkında ba'z-ı ta'lîmât-nâmeler vaz' ve neşr edegelmiştir. En

ziyâde mazhar-ı müsâ'ade olan bir devlete verilen imtiyâz memâlik-i Osmâniyyede kapitülasyona mâlik sâ'ir devletlere de şâmil olacağından ecânib süferâ ve konsolosların delâletiyle sırf kendi tebe'alarına mahsûs ve münhasır olmak üzere böyle millet cem'iyetleri teşkil edebilirler ki bu cem'iyetler de eşhâs-ı ma'neviyyeden ma'dûddur ve hangi sefir veyâ konsolosun himâyesi tahtında teşekkül etmiş ise cem'iyet-i mezkûre şahs-ı ma'nevî olmak i'tibârıyla o devlet tâbi'iyetini hâizdir denilebilir. Demek oluyor ki uhûd-ı kadîmede ecânibin hakk-ı ictimâ'ı husûsunda mevâdd-ı sarîha-i ahdiyye yok ise de te'âmül sûretiyle hüküm-fermâdır. Acabâ ahîren neşr olunan Cem'iyetler Nizâm-nâmesi bu cem'iyetler hakkında kâbil-i tatbîk midir? Kânûn-ı mezkûrda buna dâ'ir bir gûnâ sarâhat yokdur. Fakat bunların sâ'ir cem'iyetler gibi şerâ'it-ı mahsûsası dâhilinde hükûmete beyânnâme vermek icâb edüb etmiyeceği cây-i bahs ve müzâkeredir. Mü'ellif-i nâ-çiz'in fikrine kalırsa Nasyon Fransız ta'bîr olunan cem'iyet gibi öteden berü sefâret ve konsoloshânelerde ictimâ' ve sırf bir devlet tebe'asına münhasır olacak vechile milletin tanzîm-i umûru ve konsoloshâne mahkemelerine a'zâ ta'yîni gibi vazâ'ifle mükellef olan bu cem'iyetlerin hükûmet-i mahalliyyeye beyânnâme i'tâsı mecbûrî olmamak lâzım gelir. Fakat asırlardan beri te'âmül sûretiyle cârî olan bu kabîl millet cem'iyetlerinden başka bir hayâl bir emel beslemek üzere ecânibden teşekkül edecek cem'iyetlerin hükûmet-i mahalliyyeye beyânnâme i'tâ etmeleri muktezîdir zirâ cem'iyetler hakkında vaz' olunan kânûn bütün memâlik-i Osmâniyyeye şâmil olub ancak sarâhat-i ahdiyye veyâhûd asır-dîde bir te'âmül neticesi olarak isbât-ı mevcûdiyyet etmiş cem'iyetlerden mâ-'adâsının kânûn-ı Osmâniye teba'iyetleri me-hakk²⁰ ve mantıkî görülür. Fakat acabâ hükûmet-i Osmâniyyeye beyânnâme i'tâ etmekle sırf ecnebî bir devlet tebe'asından tereküb edecek [66] cem'iyetlerin şahsiyyet-i ma'neviyyesi Osmânlı mı add edilmek lâzım gelir bu da mühimm bir mes'eledir. Ma'a-mâ-fih kânûn-ı mezkûr pek yeni olmak i'tibârıyla bu bâbda gerek hükûmet-i seniyye ve gerek mü'ellifin-i ecânibin bir gûnâ re'y ve mütâla'aları henüz der-miyân edilmediğinden bu bâbda ihtiyâr-ı sükût tercih edilmiş yalnız şerâ'it-ı kânûniyyeye ri'âyet etmekle berâber tâbi'iyetleri ecnebî add edilmek lâzım gelir fikrindeyim zirâ memâlik-i Osmâniyyede bir şahs-ı ma'nevînin

²⁰ Bu kelimedeki son harf kef ile yazılması gerekirken yanlışlıkla kaf ile yazılmıştır (MC).

ecnebî add edilmesi tamâmıyla Şerâ'it-ı kânûniyye-i Osmâniyyeden tecerrüdünü icâb etmez cem'iyet ecnebî olur da Cem'iyetler Kânûnu Şerâ'itına tâbî' olabilir bu bâbda ihtilâf zuhûrunda erbâb-ı siyâsetimize mütâlâ'a-i kâsırânemi tevcîh etmek mecbûriyyetindeyim hakk-ı iŐtirâke gelince: Hakk-ı iştirâki hakk-ı ictimâ'dan tefrîk edecek mühimm bir esâs vardır. Cem'iyet ideal ya'nî hayâlî ta'bîr olunan ma'nevî bir maksad için teşkil edilebilir. Meselâ neşr-i lisân ve edebiyât neşr-i fûnûn terakkî-i ulûm gibi. Şirkete gelince bunun maksadı sırf mâddîdir. Ya'nî ancak mâddeten istihsâl-i menâfi' uğurunda Şirket teşekkül edebilir. Şimdi acabâ memâlik-i Osmâniyyede bulunan ecânibin hakk-ı iŐtirâkleri var mıdır? Ve bu hakk-ı iştirâk kavânîn-i ecnebiyye ile mi yoksa kavânîn-i Osmâniyye ile mi isti'mâl edilecek bu mes'eledede tefrîk edilecek ba'z-ı mühimm cihetler vardır. Ma'lûmdur ki Şirket iki kısımdır. Yâ Şirket-i menâfi' veyâhûd Şirket-i eŐhâsdır birine société ve diğerine asosiasyon ta'bîr olunur. Münhasıran bir devlet tebe'asından mürekkeb olan Şahsî Şirketlerin tâbî'iyetleri Şürekânın mensûb olduğu devlet tâbî'iyetini hâ'iz olması te'âmül icâbındandır. Bu mes'eleyi lâyıkiyla izâh etmek için bir kaç ihtimâlâtı nazar-ı dikkate almak lâzım gelür. Şöyle ki evvelen: Bir Şahsî Şirket yâ sırf bir devlet-i ecnebiyye tebe'asından sâniyen: Muhtelif devletler tebe'asından sâlisen: Tebe'a-i ecnebiyye ile tebe'a-i Osmâniyyeden mürekkeb olur birinci ihtimâlde ya'nî Şahsî Şirketi teşkil eden ecânib bir devlet tebe'asından ise o Şirketin tâbî'iyeti Şürekânın mensûb olduğu devlet tâbî'iyetidir. Meselâ Fransız tebe'asından bir kaç kişi bir komandit Şirketi teşkil ederler. O Şirket Şahs-ı ma'nevî i'tibârıyla Fransız Şirketi add olunur. İkinci ihtimâle gelince ya'nî kollektif veyâ komandit Şirketi muhtelif devletler tebe'asından meselâ kısmen İtalyan kısmen Fransızdan mürekkeb ise böyle bir Şirketin hâ'iz olacağı tâbî'iyet muhtelefun-fihdir. Ba'z-ı ârâya göre muhtelif tebe'adan müteşekkil Şahsî Şirketler eđer tanzîm etdikleri Şirket mukâvelenâmesinde Şirketin hâ'iz olacağı tâbî'iyeti tasrîh etmişlerse o sarâhate i'tibâr etmek lâzım gelir fakat [67] bunda cây-i i'tirâz diğer bir nokta vardır muhtelif devletler tebe'asından mürekkeb Şahsî bir Şirket bir sebep-i rüchân sâ'ikasıyla mukâvelenâmesinde yalnız bir devlet tâbî'iyetini tasrîh etdiği hâlde Şirket de o tâbî'iyeti hâ'iz olacağından da'vâ zuhûrunda tercih etdikleri devletin konsoloshâne mahkemesine mürâcâ'ata mecbûr kalacaklar

hâlbuki bir devlet-i ecnebiyyenin memâlik-i Osmâniyyede bulunan tebe'ası hakkında hakk-ı iştirâkin isti'mâline salâhiyyeti var ise de âhar bir devlet tebe'asının şirket-i şahsiyyeye müte'allık bir devlet-i ecnebiyye kânûnunun te'sirâtına tâbi' kalmasına ahden ve kânûnen cevâz yokdur. Meselâ bâlâdaki misâlde gösterdiğim vechile üç dört İtalyan bir kaç Fransızla şahsî bir şirket meselâ kollektif veyâ komandit akd ederler de şirket mukâvelenâmesinde Fransız tâbi'iyetini ihtiyâr ederlerse acabâ İtalyanların Fransız kânûnuna tâbi' kalmalarına İtalya kânûnu cevâz verebilir mi? Kezâlik uhûd-ı kadîme Fransaya tebe'asının memâlik-i Osmâniyyede Fransa kânûnu mücibince şirket teşkiline müsâade etmiş ise memâlik-i Osmâniyyede şirketlere müte'allık Fransız kânûnunun İtalyan ve sâ'ir ecânib hakkında teşmiline müsâade etmemiştir. Ale'l-husûs tâbi'iyete müte'allık olan ahkâm Ordre Public ta'bir olunan nizâm ve intizâm-ı umûmiye müte'allık ahkâmdan ibâret olub ahkâm-ı mezkûreyi terk [e]tmek²¹ efrâdın yed-i ihtiyârında değildir. Binâ'en-'aleyh şahsî şirkete dâhil olan İtalyanların ve-lev kendi ârzuları ile olsa bile Fransa kânûnuna tebe'iyetleri câ'iz değildir. O hâlde bu gibi ecânibden muhtelit olarak vücûda gelen şahsî şirketlerin dahi memâlik-i Osmâniyyede Osmânlı add edilmeleri lâzım gelir. Zîrâ bâlâda dediğimiz vechile memâlik-i Osmâniyyede tâbi'iyet mes'alesi meşkûk olduğu takdîrde Osmânlılık tercih olunur fakat ma'a't-tesüf hükkâm ve me'mûrin-i â'idesi bu nokta-i mühimmeye atf-ı nazar etmediklerinden ba'z-ı yerlerde böyle muhtelit ecnebilerden mürekkeb şahsî şirketlerin unvânlarında hangi devlet tebe'asının ismi peşin gelirse şirket-i mezkûre mehâkim-i Osmâniyyece unvânı teşkil eden ilk ismin mensûb olduğu devlet tâbi'iyetinde kabûl edilerek o yolda mu'amele edilmektedir ki bu husûsda Adliyye Nezâreti'nin nazar-ı dikkatini celb etmek vazîfemizdendir ale'l-husûs muhtelit devletler tebe'asından müteşekkil şahsî şirketlerin şirket mukâvelenâmelerinde tâbi'iyet mes'alesi hakkında sarâhat yok ise şirketin Osmânlı add edilmesi bi-tarîk-ı evlâ tercih olunur. Ancak bu bâbda dahi mehâkimin kayıdsızlıkları görülüb şirketin unvânına i'tibâr etmektedirler. Ba'z-ı mü'ellifinin re'yine göre tebe'a-i muhtelif-i ecnebiyyeden mürekkeb şahsî şirketlerin mukâvelenâmelerinde tâbi'iyet mes'alesi tasrih edilmemiş ise tâbi'iyetin ta'yinini mehâkime terk etmek [68]

²¹ Metinde elif harfi çıkmamıştır (MC).

lâzımdır. Fakat bu fikir aslâ doğru değildir. Zîrâ şirketin tâbî'iyyeti eşhâs-ı sâlise nazarında ta'ayyün etmek lâzım gelür. Ve bir de mahkeme muhtelit tâbî'iyyetlerden birini tercih etmek için acabâ nereye istinâd edecektir. Şürekânın kısm-ı a'zamına mı sermâyenin kesretine mi? yoksa unvânı teşkil eden ilk isme mi? yoksa ahvâl-i selâse-i mezkûreyi ve sâ'ir teferru'âtı tedkik ederek ictihâd sûretiyle mi? tâbî'iyyeti ta'ayyün edecektir. Bu yol- da bir salâhiyyet keyfî olmağla berâber nâ-kâbil-i tatbîkdir. Binâ'en-'aleyh yine dediğimiz vechile bu gibi şirketler Osmânlı add edilmek lâzım gelir. Muhtelif devletler tebe'asından ma'nevî bir maksad için teşekkül eden cem'iyetler dahi bu kabilden olmak üzere Osmânlı add edilmek lâzım gelir. Ma'a-mâ-fih bu muhtelit şahsî şirketler hakkında ecânibin i'tirâzı vârid olduğu gibi mehâkim-i Osmâniyyece de lâyıkiyla nazar-ı i'tibâra alınmadığından yine unvânına tebe'an mehâkim-i Osmâniyyece mu'âmele cereyân etmektedir. Tebe'a-i Osmâniyye ile ecnebiyyeden mürekkebe şahsî şirketlere gelince bu kabîl şirketlerin Osmânlı add edilmeleri Bâb-ı âli Hukûk Müşavirleri mütâlasına binâ'en Şûrâ-yı Devlet karârı iktizâsındandır. Fakat ba'z-ı ecânib Konsoloslar Nizâmnâmesinin (8 nci) mâddesine tevfikân bir ecnebînin hizmet veyâ vekâletinde bulunan yâhûd bir ecnebî ile akd-i şirket eden tebe'a-i Osmâniyyenin bu bâbdaki mukâvelenin Ticâret Mahkemesi'nce kaydı şartıyla menfa'at-i ecnebiyyeye ta'alluk eden husûsâtta o nokta-i nazardan ecnebî gibi mu'âmele görecekları tasrîh edildiğini esâs ittihâz ederek tebe'a-i Osmâniyye ile ecânibden mürekkebe şirketlerin Osmânlı add edilmeleri hakkındaki Şûrâ-yı Devlet karârına i'tirâz ve Selânîk meşhûr da'vâ vekîllerinden Avrupaca da ma'rûf Sâlim Efendi Konsoloslar Nizâmnâmesinin bâlâda zikri sebk eden mâdde-i mahsûsasına istinâden Osmânlı ile muhtelit şahsî şirketlerin ecnebî add edileceklerini der-miyân ediyorsa da bu bâbdaki fikri hakikat-i hâl ve hissiyyât-ı Osmâniyye ile nâ-kâbil-i te'lîfdir. Zîrâ Osmânlı ile müşterek olan şahsî şirketlerin ecnebîliği kabûl edildiği takdîrde tebe'a-i Osmâniyyenin memâlik-i mahrûsede ecnebî kânûnuna teba'iyetlerini kabûl etmek demektir ki ne kavânîn ve nizâmât ve ne de uhûd ve mukâvelât cevâz veremez. Binâ'en-'aleyh bu ihtimâlde ecânibin kat'iyen hakları yokdur zîrâ Konsoloslar Nizâmnâmesinde bahs olunan şirket mes'alesi şirket-i ticâriyye olmayub şirket-i âdiyyedir ma'a-mâ-fih Konsoloslar Nizâmnâmesinin bu kabîl

i'tirâzâta meydân verecek sûretde tanzîmi hakîkaten şâyân-ı te'essüf olarak ba'de-mâ Hey'et-i Teşrî'iyeye-i Milliyyemizin bu kabîl nikât-ı mühimmede pek mütebassır ve ihtiyâtkâr davranmasını ârzû ederiz. Anonim şirketlere gelince ma'lûm olduğu üzere anonim şirketlerde eşhâs ve şürekâ mevzû'-ı bahs değildir. [69] Şürekâ şahsen de mes'ûl olamaz. Yalnız anonim şirkete vaz' etdikleri sermâyeleri mes'ûldür. Ale'l-husûs anonim şirketlerde eşhâs dâ'imî sûretde tebeddül eder şirketin hukûk ve vazâ'ifi ve eşhâs-ı sâliseye karşı olan te'ahhüdâtı nokta-i nazarından şirketin sermâyesi mes'ûl ve bu sermâyenin vekîlleri şirketin hey'et-i idâresidir. Binâ'en-'aleyh memâlik-i Osmâniyyede teşekkül eden ya'nî merkez-i idâre ve makarr-ı masâlihi memâlik-i Osmâniyyede te'essüs eden anonim şirketler Osmânlı add edileceği gibi gerek memâlik-i Osmâniyyede ve gerek bilâd-ı ecnebiyyede te'essüs edüb de memâlik-i mahrûsede icrâ-yı fa'âliyyet eden anonim şirketler şu'abâtı Osmânlı add olunmağla berâber hükûmet-i seniyyeden ruhsat istihsâline ve şirket nizâmnâmelerinin devletce mazhar-ı tasdik olmasına vâbestedir. Anonim şirketler hakkındaki kânûnun ahkâmı bu merkezde ise de ecânib ruhsat istihsâli ve nizâmnâmelerin tasdiki mes'ûlesinde i'tirâz etmektedir. Hâlbuki i'tirâzları kavâ'id-i hukûkiyye ve mevâdd-ı ahdiyyeye külliyyen mugâyirdir. Zirâ anonim şirketler menfa'at ve sermâye şirketleri demek olub memâlik-i Osmâniyyede icrâ-yı fa'âliyyet edince her hâlde menâfi'-i Osmâniyye ile muhtelitdir. Menâfi'-i Osmâniyye mevzû'-ı bahs olan yerlerde ise kavânin ve nizâmât-ı Osmâniyyenin hüküm-fermâ olması emr-i zarûrîdir. Binâ'en-'aleyh memâlik-i Osmâniyyede teşekkül eden veyâ memâlik-i sâ'irede te'essüs edüb de Osmânlı toprağında ikâmetgâh te'sis eden anonim şirketler istihsâl-i ruhsat etmedikçe men' edilmeleri lâzım geldiği gibi ruhsat istihsâline sonra şirket şahs-ı ma'nevîsi Osmânlı add edilerek doğrudan doğruya mehâkim-i Osmâniyyeye tâbî' ve temettü' vergüsüyle mükellef olmaları lâzım gelir. Eşhâs-ı ma'neviyyenin tâbî'iyetleri hakkında ihtilâf ârız olursa Tâbî'iyet Nizâmnâmesi îcâbınca tıbk-ı efrâd gibi Hâriciyye Nezâretindeki Tâbî'iyet Kaleminde merâkiz-i vilâyâtda vâlilerin ve müstakill sancaklarda mutasarrıfların riyâseti tahtında Umûr-ı Ecnebiyye müdür veyâ tercümânlardan ve erkân-ı livâ veyâ vilâyetden mürekkeb komisyon-ı mahsûs ma'rifetiyle ve kavâ'id-i mebsûta nazar-ı

i'tibâra alınarak eşhâs-ı ma'neviyyenin tâbi'yyetleri ta'yîn edilmeleri lâzım gelir.

Sadeleştirilmiş Özet Metin

Manevi Şahıslar

Fertler, kanuni emirler ve yasaklar ile mükelleftir.

Hukuk nazarında manevi şahıslardan sayılan heyetler; mesela şirket, cemiyet ve müesseseler de, onları oluşturan fertlerden başka ve heyetin manevi hüviyeti itibarıyla bir takım hukuka sahip ve kimi vazifeler ile mükellef ve mesuldürler.

Fertlerin tabiiyetinin tayini elzem olduğu gibi manevi şahısların da tabiiyetlerinin temyizi zaruridir.

Manevi şahıs tabiri İslam fıkında mevcut olmadığı gibi Osmanlı kanun ve nizamlarında da ele alınmamıştır.

Manevi şahıslar konusu, medeniyetin bir zorunluluğu olarak büyük bir ehemmiyet kazanmıştır. Hakkında ahkâm vazedilmemiş bu mühim mesele Osmanlı hukukunda sükûtle geçiştirilmiştir.

İlk defa, Meşrutiyetin ilanından sonra neşredilen Cemiyetler Kanununda manevi şahıslardan sayılan cemiyetler hakkında ahkâm vazedilmiştir.

Manevi şahısların Osmanlı ülkesinde tabiiyetinin tayini, en müşkül bir hukuki meseledir.

Manevi şahısların tabiiyeti, Avrupa'da da ihtilaf ve müşkülattan azade değildir.

Fakat bizde daha ziyade müşkülata yol açmaktadır.

Bu yüzden bu mesele hakkında Avrupa hukuk nazariyesi ve buna dair Osmanlı ülkesinde meri teamüller dikkate alınarak meselenin halline çalışılmıştır.

Yeniden tanzim edileceği olan Ticaret Kanunnamesinde yasama organınca en ziyade dikkate alınacak bir mesele, manevi şahıslar içerisinde mühim bir mevki işgal eden, memleketin iktisadi yapısına büyük tesirlerde bulunan şirket türleridir.

Bir şirketin, bir cemiyetin faaliyet alanı, yalnız bir memlekete münhasır kalmaz çoğu zaman müteaddit memleketlerde mevcudiyet sergiler.

Bu tür manevi şahısların hangi devlet hâkimiyetine tabi olduğu; bu irtibatı tayin için mahkemelerce hangi esasa istinat edileceğine, Osmanlı mı? Ecnebi mi tanınmak lazım geldiğini tayin etmeye, gerek mahkemelerin salahiyetinin ve gerek heyetin vergi ile mükellef olup olmadığının tespitine dayanır.

Osmanlı ülkesinde faaliyetlerde bulunan birçok cemiyet, şirket ve müessesat vardır.

Bu heyetlere ilişkin hukuk veya ticarete ait bir dava durumunda hangi mahkemenin salahiyeti olduğunu tayin etmek için söz konusu heyetlerin tabiiyetlerini belirlemek lazımdır.

Bu meselede dikkate alınacak iki nokta vardır:

Biri, manevi şahısların tabiiyetlerinin temyizi hakkında Avrupa'da meri olan hukuk nazariyelerini ve mahkeme içtihatlarını göz önüne almak,

Diğeri, Avrupa mahkeme içtihatlarını memleketimizdeki kapitülasyonlar ile telif etmektir.

Manevi şahısların tabiiyetlerinin temyizi hususunda muhtelif usuller vardır.

Bu usulleri ortaya koyanlar, manevi şahıslar içerisinde en ziyade ehemmiyeti haiz olan şirketleri dikkate alarak onların tabiiyetlerinin belirlenmesi hususunda şunları ileri sürmüşlerdir:

Birinci nazariye: Şirketin teşkiline müsaade eden devlet o şirkete tabiiyetini bahşeder.

İkinci nazariye: Şirket, ona vücut veren akit veya mukavelenin tanzim edildiği memleketin tabiiyetini taşır.

Üçüncü nazariye: Şirket, iştirakçilerinin tabiiyetini taşır.

Dördüncü nazariye: Şirket, hissedarların ikametgâh veya mensup oldukları milletin tabiiyetini alır.

Beşinci nazariye: Şirket, ikametgâhının tabiiyetini alır; ikametgâhtan maksat şirketin idare edildiği yer veya faaliyet merkezidir.

Bu beş usulden hiç biri tam bir kanaat oluşturmamaktadır. Bu esaslar ya yetersiz ya da tatbik edilemezdir.

Altıncı nazariye: Şirketin tabiiyeti, o şirketi bir devlete bağlayan durumların mahkemeler tarafından takdir edilmesiyle tayin edilir.

Bu nazariye kaide itibarıyla gayet basittir. Tabiiyetin tayinine esas gösterilen hususlardan biri diğerine üstün görülmezsizin, bütün durumları göz önüne alarak şirketi, ülkesine temas ettiği devletlerden birine izafet etmekten ibarettir.

İcabına göre şirketin tabiiyeti; teşekkül merkezi, hissedarların toplantı merkezi, menfaat temin edilen merkez, hissedarların ikametgâhı hususları esas edinilerek hâkimler tarafından belirlenir.

Sonuç itibarıyla, manevi şahıslar ve bilhassa şirketlerin tabiiyetini tayin için değişmez, her yerde tatbiki kabil bir düstur vazetmek lazım gelir.

O düstur, başlıca iki mülahazaya oturtulabilir. Onlar da: İştirakçilerin muhtariyeti; hükümlerliliğin bölgesel çevresidir.

Bir şirkete, cemiyete, ikametgâhının tabiiyetini izafet etmek, teşekkül ettiği memleket tabiiyetini izafet etmek, o şirketi o devletin yargı ve hâkimiyet hakkına tabi kılmak, o memlekette cari olan kanunu şirketin, cemiyetin şahsi kanunu telakki ettiklerini farz etmek demektir.

Gerek şirket gerek cemiyet için itaat edilmesi lazım gelen kanun, yargı hakkı, hâkimiyet hakkı ve diğer bir tabirle tabiiyet hangisidir?

Şirketin faaliyetlerinin merkezi demek olan idare merkezinin olduğu, ikametgâhının bulunduğu devlet kanunu, yargı hakkı ve hâkimiyetidir.

Şirket, mevcudiyet ve şahsiyetini izhar ettiği ülkede o ülkeye ait olan hâkimiyet hakkına tabidir.

Şirket merkezi, sıhhatle tezahür edince, şirketin tabiiyeti dahi aynı suretle tezahür eder.

Manevi şahısların tabiiyetinin tayini meselesinde iştirakçilerin muhtariyetinden maksat; tabiiyetin tayini hususunda ortaya konulan kaide kâfi gelmediği takdirde şirketin ikinci derecede ehemmiyeti haiz bir unsur vasıtasıyla bağlı olduğu hâkimiyetin lehine olarak ihtiyar hakkının ilavesiyle kaideyi ikmal etmektir.

Manevi şahısların tabiiyetinin belirlenmesi hakkında beyan olunanları umumi hatlarıyla özetlemek lazım gelirse denilebilir ki:

“Bir şirketin tabiiyeti idare merkezi dikkate alınarak tayin edilir meğerki iştirakçiler şirket iç nizamnamesinin bir özel maddesiyle başlıca faaliyet merkezi şirketin tabiiyetini tayin hususunda esas ittihaz ede”

Genel bir kaide olmak üzere Association tabir olunan şahıs şirketi ile cemiyet ve müesseseler, idarenin müesses olduğu memleketin tabiiyetini alır.

Şirketler temettüatın temerküz edebileceği yegâne bir idare merkezinden azade kalamazlar.

Cemiyetlerin ise böyle bir yegâne idareye asla ihtiyaçları yoktur. Azaları birbirine bağlayan alaka sırf ideal yani hayalidir; fikirler, temayüller ve itikatların iştirakinden ibarettir.

Manevi şahısların tabiiyetlerinin tayini konusunun Batı ülkelerinde yürürlükte olan nazariyatın Osmanlı memleketlerinde tatbiki ve kapitülasyonlar ile telifi de çok mühimdir.

Şahs-ı manevi, maddi veya manevi bir meşru maksadın elde edilmesi bağlamında birlikte mesai sarf eden şahıslardan mürekkep heyete denir.

Dini ahkâmda, sarahaten manevi şahıslar hakkında malumata tesadüf olunmamakla beraber dolaylı olarak gerek fıkıh kitapları ve gerek Mecellede bazı hükümlere rastlanmaktadır.

Avrupa'da gerek müflis tacirin malları gerek ölenin terekesi hacet zamanında davacı veya davalı olabilme istidadını haiz bir manevi şahıs farz olunur.

Mecellede de, bir üçüncü şahıs ölen kişiden alacaklı olduğu takdirde vereseden yalnız biri aleyhine dava açabilir.

Anlaşıyor ki dini hukuk nazarında tereke, manevi şahıs itibar olunur.

Kanuni ve Nizami ahkâma gelince Ticaret Kanununun şirket kısmında şirketlere ilişkin hükümler, 1850 tarihli Fransa Ticaret Kanunu hükümlerinden alınmıştır.

Tabiidir ki bir şirket bir manevi şahıstır. Yalnız bizim ticaret kanunumuzda şirketlerin tabiiyetinden bahis olunmuyor.

İştirak hakkını kabul eden Kanun-ı Esasinin (13.) maddesi icabınca Osmanlılar, sanat, hırfet ve ticaret zımında kanuna uymak şartıyla şirket kurmaya izinlidir.

Cemiyetler Kanunnamesiyle içtima hakkı kabul edilmiş ve her cemiyet bir manevi şahıs itibar olunmuştur.

Manevi şahısların tabiiyetlerinin ortaya konulması, Osmanlı ülkesinde ecnebilerin haiz oldukları imtiyazlar hasebiyle de hususi bir ehemmiyet taşımaktadır.

Osmanlı kanun ve nizamlarında ve hukuki eserlerde manevi şahısların tabiiyeti meselesi mevzubahis edilmemiştir.

Batı kanunlarında meri olan bazı ıstıhlara göre;

Manevi şahıs ya bir şirket ya bir cemiyet veya bir müessesedir.

Şirketler ya şahsi veya anonim yani şahıslardan ari şirketlerdir.

Şirkete (Société) ve bu türden olan şahıs şirketi ve cemiyete (Association), müesseseye ise (Fondation) denir.

Manevi şahısın ikametgâhı yani idare merkezi hangi devlet hududu dâhilinde ise o devlet tabiiyetini taşır.

Manevi şahısın maksadı başka bir ülkede gerçekleşirse o ülkede ikametgâh tesisiyle ülkenin tabii olduğu devlet tabiiyetini elde edebilir.

Bu kaide acaba Osmanlı ülkesinde ne dereceye kadar meridir? Asıl mühim mesele burasıdır.

Malumdur ki Osmanlı memleketleri iki kısımdan ibaret olup; bir kısmı doğrudan doğruya idare olunan vilayetler ve bir kısmı da hususi fermanlar ile idari muhtariyet verilen eyâlât-ı mümtâzedir.

Bunlardan Mısır eyaleti özel bir ehemmiyeti haizdir. Osmanlı hükümlanlığında bulunmakla beraber Hıdiv eyalet dâhilinde teşri yani kanun koyma hakkına sahiptir.

Manevi şahısları Osmanlı veya ecnebi itibar etmek lazım gelip gelmediğini izah etmek için anonim şirket, şahsi şirket, cemiyet ve müesseseleri ayrı ayrı tetkik etmek lazım gelir.

Hükümlanlık hakkı, memleket dâhilinde kanun vazetmek, hükümet icra etmek, devlet işlerini idare etmek, kanun ve nizamları tatbik eylemekten ibarettir.

Esasen, bir devlet hududu dâhilinde başka bir devletin kanunları, nizamları, emirleri ve ilamları cari olmamak lazım gelir.

Yalnız beynelmilel cari teamül ve muahede ve mukaveleler icabınca şahsi meseleler hakkında bir devlet ülkesinde başka devletin kanun, nizam ve keza şahsi meselelere ilişkin ilamları geçerlidir.

Fakat bu dahi, bir memlekette iki hükümlanlık hakkının birden hüküm sürmesini gerektirmez. Zira hükümlanlık hakkı tefrik ve taksim kabul etmez.

Ecnebilerin şahsi ahvali hakkındaki hükümlerin memleket dâhilinde geçerli olması, «Délégation» yani hükümdar tarafından ruhsat ve müsaade suretiyle geçerlidir.

Kapitülasyonların geçerli olduğu Osmanlı memleketinde ise hal ve keyfiyet başkadır.

Diğer ülkelerde delegasyon usulü yalnız şahsi meselelere münhasır iken Osmanlı memleketinde daha geniştir.

Osmanlı memleketinde gerek münferit şahıslar ve gerek manevi şahısların tabiiyeti hakkında tereddüt ve müşkülât hâsıl olursa Tabiiyet Nizamnamesinin dokuzuncu maddesi gereği Osmanlı tabiiyeti, ecnebi tabiiyetine tercih olunur.

Keza manevi şahıs, gerek şirket gerek cemiyet ve gerekse müessese halinde olsun, o manevi şahsı oluşturan fertlerin hüviyetinden başka bir hüviyete maliktir.

Manevi şahıs demek onu teşkil eden şahıslar ve malların toplamından zihinde oluşan hayali bir şahıstır.

Bu hayali şahıs, onu oluşturan fertlerden ayrı bir biçimde, kanuni emir ve yasaklamalara mükellef olur.

Ecnebilerin, kapitülasyonlar dolayısıyla Osmanlı ülkesinde müessese tabir olunan mektep, hastahane, eytamhane, acezehane, asar-ı atika darülfünunu gibi müesseseler teşkil etmekte ne dereceye kadar salahiyeti vardır?

Keza ecnebiler her devletin Kanun-ı Esasisinde mühim bir temel hukuku teşkil eden iştirak ve içtima hakkına ne dereceye kadar maliktirler?

Kapitülasyonlarda manevi şahıslardan bahis edilmemiştir. Ancak teamül ile ecnebiler ve bilhassa Fransızlar Osmanlı ülkesinde kilise, manastır, mektep, hastahane ve saire teşkil etmişlerdir. Fakat bu da, her biri için ayrı ayrı ferman almaya bağlı olmuştur.

Denebilir ki Osmanlı ülkesinde ecnebilerin, manevi şahısların bir nevini teşkil eden fondasyon yani müessesese teşkiline hakları vardır.

Bu işlem için padişah iradesi alınıp teşekkül ettikten sonra, bu tür müesseseler manevi şahıs olmak itibarıyla Osmanlı addedilmeyip, hangi devlet sefirinin iltimasıyla ferman alınmış ise o devlet tebaasından sayılır.

Cemiyet kurma hakkına gelince kapitülasyonlarda bu konuda sarahat yoktur.

Teamül suretiyle bir devlete mensup olan ecnebi tebaa kendi aralarında bir takım cemiyetler teşkil etmişler, bunlara devlet engel çıkarmamış ve bu durum teamül hükmünü almıştır.

Ecnebiler, sefirler ve konsolosların delaletiyle kendi tebaalarına münhasır olmak üzere böyle millet cemiyetleri teşkil edebilirler ve bu cemiyetler manevi şahıslardan sayılır, hangi sefir veya konsolosun himayesi altında teşekkül etmiş ise o cemiyet, o devlet tabiiyetini haizdir.

Peki, Cemiyetler Nizamnamesi bu cemiyetler hakkında uygulanabilir midir?

Kanunda buna dair de bir sarahat yoktur.

Nasyon Fransız denilen cemiyet gibi bu cemiyetlerin mahalli hükümete beyanname vermesi mecburi olmamak lazım gelir.

Fakat acaba hükümete beyanname vermekle, sırf ecnebi bir devlet tebaasından oluşacak cemiyetlerin manevi şahsiyeti Osmanlı mı sayılacaktır? Bu da mühim bir meseledir.

Bu konuda yalnız kanuni şartlara riayetle tabiiyetleri ecnebi addedilmek lazım gelir.

Şirket kurma hakkına gelince: Bu hakkı, cemiyet kurma hakkından ayıracak mühim bir esas vardır.

Cemiyet ideal yani hayali tabir olunan manevi bir maksat için teşkil edilebilir. Mesela dil ve edebiyat neşri, fen bilimleri neşri, ilmi terakki gibi.

Şirkete gelince bunun maksadı sırf maddidir, menfaat teminidir.

Acaba Osmanlı ülkesinde bulunan ecnebilerin şirket kurma hakkı var mıdır? Ve bu ecnebi kanunları ile mi yoksa Osmanlı kanunları ile mi olacaktır?

Şirket iki kısımdır: Menfaat şirketi veya Şahıs şirketi.

Münhasıran bir devlet tebaasından oluşan şahsi şirketlerin tabiiyeti iştirakçilerinin mensup olduğu devletin tabiiyetini alması teamül icabıdır.

Bir şahsi şirket

1. Ya sırf bir ecnebi devlet tebaasındandır ve iştirakçilerin mensup olduğu devlet tabiiyetindedir

2. Ya muhtelif devletler tebaasındandır ve tabiiyeti ihtilaflıdır

3. Ya ecnebi tebaa ile Osmanlı tebaasından mürekkeptir.

Kapitülasyonlar Fransa tebaasının Osmanlı devletinde Fransa kanununa göre şirket teşkiline müsaade etmiş ise de İtalyan ve sair hakkında teşmile müsaade etmemiştir.

O halde ecnebilere karmaşık olarak vücuda gelen şahsi şirketlerin Osmanlı ülkesinde Osmanlı addedilmeleri lazım gelir.

Bu tür şahsi şirketlerin şirket mukavelenamelerinde tabiiyet hakkında sarahat yok ise, o şirketin Osmanlı addedilmesi tercih olunur.

Muhtelif ecnebi tebaadan oluşan şahsi şirketlerin mukavelenamelerinde tabiiyet tasrih edilmemişse, tabiiyetin tayinini mahkemelere terk etmek lazımdır.

Peki, mahkeme karmaşık tabiiyetlerden birini tercih etmek için acaba neye istinat edecektir? İştirakçilerinin çoğunluğuna mı? Sermayenin çokluğuna mı? Yoksa unvanı teşkil eden ilk isme mi? Belirtilen üç hususu ve diğer teferruatı tetkik ederek içtihat suretiyle mi?

Dediğimiz gibi bu gibi şirketler Osmanlı addedilmek lazım gelir.

Muhtelif devletler tebaasından manevi bir maksat için teşekkül eden cemiyetlerin de Osmanlı addedilmesi lazım gelir.

Osmanlı tebaası ile ecnebi tebaadan oluşan şahsi şirketlere gelince; bu tür şirketlerin Osmanlı addedilmeleri Şura-yı Devlet kararı gereğidir.

Fakat bazı ecnebilir Konsoloslar Nizamnamesinin (8nci) maddesine göre böyle şirketlerin Osmanlı addedilmeleri hakkındaki Şura-yı Devlet kararına itiraz etmektedir.

Bu konuda ecnebilirlerin katiyen hakları yoktur, zira orada bahis olunan şirket meselesi, ticari şirket olmayıp adi şirkettir.

Anonim şirketlerde şahıslar ve iştirakçiler mevzubahis değildir. İştirakçiler şahsen mesul olmayıp şirkete koydukları sermayeleri mesuldür. Sermayenin vekilleri şirketin idare heyetidir.

Osmanlı ülkesinde teşekkül eden yani idare merkezi ve faaliyet mahalli Osmanlı ülkesi olan anonim şirketler Osmanlı addedilir.

Osmanlı ülkesinde veya ecnebi yerlerde teessüs edip Osmanlı ülkesinde faaliyet yürüten anonim şirketlerin şubeleri de Osmanlı addolunur.

Osmanlı menfaatinin mevzubahis olduğu yerlerde Osmanlı kanun ve nizamının yürürlükte olması zorunludur.

Ruhsat aldıktan sonra şirket Osmanlı manevi şahsı addedilerek doğrudan doğruya Osmanlı mahkemelerine tabi ve temettü vergisiyle mükellef hale gelir.

Manevi şahısların tabiiyetleri hakkında ihtilaf olursa Tabiiyet Nizamnamesi icabınca; Hariciye Nezaretindeki Tabiiyet Kaleminde, vilayet merkezlerinde valiler, müstakil sancaklarda mutasarrıflar başkanlığında hususi komisyon marifetiyle ve belirtilen kaideler dikkate alınarak tabiiyetlerinin tayin edilmesi gerekir.